

УДК 821.161.2'282.3(477.8)'373.611

ФОРМОТВОРЕННЯ ІМЕННИКА КІНЬ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ

Зінчук Р.С.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано формотворення іменника чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи та ненаголошеним закінченням у множині. Відзначено високий ступінь варіантності відмінкових формантів. З'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі. Встановлено, що специфіку формотворення субстантива *кінь* на діалектному ґрунті визначають інтенсивні процеси інноваційного характеру, зокрема граматична аналогія та типові для говірок фонетичні закономірності. Вказано на продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій в окремих відмінкових позиціях іменника. Розширено ареалогічну інформацію про словоформи субстантива *кінь* в українських говорах.

Ключові слова: говірка, формотворення, іменник, відмінок, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Найбільшу в кількісному відношенні і найпродуктивнішу за флексійним потенціалом серед субстантивів другої відміни сучасної української мови групу іменників із колишніми основами на *-*ō*-, *-*jō*- вирізняє розгалужена система відмінкових формантів, позначена варіантністю закінчень в окремих ланках іменникової парадигми обох мовних систем (і літературної, і діалектної). «Специфіка варіювання потребує поглибленого вивчення його загальних і окремих властивостей» [18, с. 4], а також причин появи варіантних форм для найповнішого з'ясування всіх деталей процесу формування української субстантивної словозміни.

Перспективний для наукового аналізу, однак ще не достатньо повно представлений у спеціальних дослідженнях матеріал містить живомовне (діалектне) середовище, особливості якого, за В. О. Юносою, є «істотною передумовою варіантності в літературній мові і продовжують породжувати хитання у виборі форм» [18, с. 103].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Ґрунтовні висновки про варіантність відмінкових закінчень, що при вираженні значення конкрет-

ного відмінка можуть бути вживані паралельно, дозволяє робити наддіалектна інваріантна модель словозміни іменників досліджуваного ареалу, представлена на відповідному діалектному матеріалі М. І. Зубрицькою (бойківські говірки) [11], Л. В. Рябець (говірки центральнополісько-середньонадніпрянської суміжності) [15], К. Д. Глуховцевою (східнословобожанські говірки) [4]. Яскравими репрезентантами варіювання флексій в окремій відмінковій позиції, за нашими спостереженнями, позначена словозміна іменників у західнополіських і суміжних говірках [8; 9; 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Парадигма субстантивів чоловічого роду, оформлених за зразком давніх *-*jō*-основ, у західнополіських і суміжних говірках дотепер не була предметом спеціального вивчення.

Мета дослідження – на максимально повному складі відмінкових форм іменника *кінь* з'ясувати специфіку діалектного формотворення субстантива чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи та ненаголошеним закінченням у множині. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких завдань дослідження: у спонтанному діалектному мовленні поліщуків

простежити і максимально повно зафіксувати відмінкові форми іменника кінь; прокоментувати чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній формотвірній системі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Проаналізований матеріал (дослідження охоплено 154 населені пункти Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь) засвідчив, що специфіку формотворення субстантива кінь в окресленому ареалі визначає більша супроти літературної мови варіантність флексійних формантів (лінгвогеографічне представлення словозміни аналізованого субстантива в західнополіських і суміжних говірках – карти 23, 24, 25, 37, 46, 49, 50, 52 атласу автора [7]).

Називний відмінок однини іменника в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) представлений формами з «чистою» основою, позначеною наслідками занепаду редукованого голосного ь як давньої флексії аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх *-jō-основ [3, с. 30]. Одна з причин існування діалектних відмінностей у формотворенні називного відмінка однини іменника кінь – рефлексія наголошеного *o в новому закритому складі, пор.: од'о́н *к'ін'* був / дити́но / в:уї́нэ і то́го забра́ли, о'вэ́с дай'емо / шоб *кун'* був д'ужи́й вор'ати, *кон'* / *п'луг* / *хаз'айін* *зачухм'ор'ица* д'обре / *пока* *вс'е* *ети* *пол'а* *попе'ре'гурувайе*.

У більшості обстежених говірок поширена форма родового відмінка однини з флексією -'a: *пуд'х'од до кон'а́* *тре ма́ти, шо ж хаз'айін биз ко'н'а́, ни бу́ло в йіх ни кун'а́* *сво́го / ничо́*. Словоформами з історично закономірним закінченням -'a родового відмінка однини субстантивів колишніх основ на *-jō- визначають специфіку формотворення знахідного відмінка однини аналізованого іменника: *йому́ кон'а́ там ра́нило, заприглі́ ко'н'а́* *да і по'ї́хали, все зда́ли в то́ї колх'оз / і кун'а́ / і во́за / гет ус'е*. Давню форму знахідного відмінка, не поширену на субстантиви-назви істот, простежено в прийменниковій конструкції, пор.: *кон'ом ми йі́хали / свої́м кон'ом / на к'ін'* *згрузі́лис'а і йі́хали* (Жидче Пн.). Розрізнені говіркові групи в межах центральної, північної та західної діалектних зон досліджуваної території формують структури, позначені наслідками підвищення і звуження вимови наголошеного [a] після м'якого приголосного, пор.: *ма́ли йі́дн'ого кон'е́* / *з дру́г'ім хаз'айі́ном спрага́лис'а і так ра́зом робі́ли, хват'ало то́го кон'е́* *йі́дн'ого прогодова́ти / а ни ше два, ни́ма в тиб'е ко'н'е́* / *му́сиш наїма́ти*.

Живомовні свідчення вказують також на можливість взаємозаміни закінчень -'a та -'e в окремо взятій говірці, пор.: *вув'а́ ма́ло с'ї́яли / х'іба́ д'л'а ко'н'е́* *тро́шки // йак ни ста́ло ко'н'а́* / *то і зу́с'ім ни с'ї́яли* (Мала Глуша Лбш.), *так'е хаз'айі́ / шо ни кон'а́* *ни бу́ло сво́го / ничо́го, ко́ни пра́вда доро́г'е бу́ліе́ / до кон'е́* *шоб доро́біе́ тис'а / зо дв'і коро́ви тре́ прода́ти* (Ситовичі Квл.).

Кілька флексійних варіантів визначають специфіку формотворення давального та місцевого відмінків однини іменника кінь. Народнорозмовна традиція Західного Полісся зберігає закінчення давального відмінка, успадковане від суб-

стантивів давніх *-й-основ, щоправда, зі зміною флексійного [o] на [e] з огляду на якість кінцевого приголосного основи [14, с. 105], пор.: *кон'е́ви дава́ли ов'ес, ба́т'ко за́вше ко'с'ів те с'ї́но на па́шу ко'н'е́ви*; пор. також форму з основою на м'який кінцевий консонант перед флексією -еви: *му́сив кус'очок пос'ї́ят' кон'у́ши́ни / бо шос' тре́ба кон'е́ви* (Дядьковичі Рв.). Аналізоване закінчення за аналогією до форм давального відмінка постало в діалектних виявах місцевого відмінка однини, пор.: *прий'ї́хав йакі́йс' на сівому кон'е́ви, ба́чимо / аж онде н'їме'ц' на кон'е́ви / то ми х'ода с'уді́ в л'їс*. Закріплене літературною нормою закінчення -ев'і давального та місцевого відмінків однини субстантива кінь у досліджуваних говірках фіксоване зрідка. На абсолютну послідовність уживання флексії -еви (-ев'і) після кінцевого м'якого приголосного основи в діалектному середовищі впливає граматична аналогія, що зумовлює уніфікацію форм описуваних відмінкових позицій за моделлю твердого типу відмінювання, пор.: *нарі́жмут' с'ол'оми с'ї́чки / з ву́с'ом нами́ш'ейут' і дай'ут' йі́сти кон'о́ви, кон'о́ви те с'ї́но / коро́вам, на ко'н'о́ви так го́рдо пуд'ї́хав, кон'о́в'і дава́ли / к'ін' му́с'ів йі́сти го'в'е́с*.

Серед форм давального відмінка однини аналізованого іменника в кількох говірках південно-західної діалектної зони досліджуваного ареалу виявлено структури із закінченням -ави, появу якого можемо пов'язувати з характерним для системи вокалізму цих говірок явищем обниження та розширення артикуляції [e] в наголошеній позиції, пор.: *кон'е́ви дава́ли*, хоча *занисі́е ковал'о́ви* (Дорогиничі Лк.), пор. також форму місцевого відмінка однини, фіксовану в окресленому ареалі М. М. Корзонюком: *на і́дн'ому кун'а́ві і́де* [13, с. 157].

Діалектну специфіку говірок східної діалектної зони визначає історично закономірна флексія -у давального відмінка однини іменників *-jō-основ: *ко'н'у́ / ка́же / тре́ба вс'а дат' / бо вже йі́де на робо́ту, коліс' коро́ва с'ї́на не' ба́чила / с'ї́но бу́ло кон'у́* / *а коро́ви мн'ї́шанка*. Форма місцевого відмінка однини *на кон'у́* (на *кон'у́ йі́здила / на ве́рси*) може засвідчувати наслідки внутрішньої або ж зовнішньої аналогії [12, с. 98].

У говірках південної діалектної зони спостережено також форми місцевого відмінка однини субстантива кінь із закінченням -'і, яке «становить собою з походження фонетично змінену давню флексію *ě, що була властива первісно іменникам з основами на *-ō-» [12, с. 97–98]: *вин бу́в на кон'і́* *тої н'їме'ц'*, *виз ме'не́ до ти'х пор на кон'і́* *вирх'ом / пока́ догони́'в йі́х*.

Вияви орудного відмінка однини аналізованого субстантива у західнополіських говірках позначені великою продуктивністю закінчення -ем (< *-ьм): *рок'ів три йа зна́ю по л'їса́х хав'алис'а / ба́т'ко да ма́ти / а брат ко́не́м йі́хав / а дру́г'ї́ брат коро́ву заїме́, йі́дні́м ко́не́м тих два ге'к'та́ри обр'об'ла́ли, ко́не́м тим йі́дні́м і гор'али / і все, купі́'ли зн'овичку кон'а́ сли́пого / з йі́дні́ем о́ком і тим ко́не́м вже так хаз'ай'ова́ли, ко́не́м / к'ін'ми йі́здили па́ску с'ваті́'ти / пос'ва́тит' вже ба́т'ушка / то стар'ай'у́ца / шоб пе́ршим зай'хати дуд'ом / стар'ай'у́ца йі́ді'ч дру́гому попіре́к ста́ти ко́не́м / шоб вин ни бу́в пе́ршим*.

У говірках східної діалектної зони досліджуваної території фіксовані також форми, що, ймовірно, свідчать про збереження історичної м'якості кінцевого приголосного основи перед [e] під впливом форм інших відмінкових позицій на зразок *кінь, коня, коню*, пор.: *горал'і сам'і кон'ем, кон'ем в нас орали, ход'іла йа за тим кон'ем*.

Відмінності у формотворенні орудного відмінка однини, пов'язані з фонетичними закономірностями діалектного мовлення, простежено в окремих говірках південно-західної діалектної зони, пор.: *х'ібá в'єго^рриш йідні^ем ко^нна́м* (Губин Лк.), *кон'е^ам розго^ррали ти картóпл'і в'єко^нпали* (Хобултова В-В.). Форму *куньм* в окресленому ареалі зафіксував також Г. Ф. Шило [17, с. 102].

Невеликі ареали в шацьких та берестейських, заріченських і суміжних любешівських, а також у ківерцівських та окремих костопільських говірках утворюють форми, позначені наслідками вирівнювання за зразком твердого різновиду, пор.: *по сил'і вóз'ат' кон'ом ти горик'і / насип горшечка да ї воз'меш, одні^ем кон'ом горати / то вáжно / х'ібá в когó пóл'а мáлико, кон'е тримáли / кон'ом обробл'ели ту зéмл'у, кон'ом і с'іно возіли / і дрóва возіли / все кон'ом або волáмі, картóпл'у огóрувал'і так кон'ом, кон'ом завизе вдóсвита і вéчором забирé с тих йаг'ід, а-а / ко^ном ме^нчé / дитіно / ни до^гна́ли б / де та с'іла вз'алáс'а, кун'ом йідні^ем визе*.

Форм кличного відмінка однини іменника *кінь* у досліджуваних говірках не зафіксовано. У позиції звертання, за нашими спостереженнями, виступають клички тварини, щоправда, у називному відмінку однини, пор. зі спонтанного діалектного мовлення: *гáт':а / гáт':а / лáда / ну йак слип'ец' іде / ше ни хватáло пирик'енулис' с тейо фúройо, ну вже повс'адáлис'а хучі й'ихати / бат'ко / но / óрл'ик / а тої к'ін' знат'уривс'а / йак понисé / таї пирик'енулис'а с пáскоуу і з ус'ім / отакé булó*.

Розгалуженою флексійною системою позначена парадигма множини іменника *кінь*. Закріплене літературною нормою закінчення називного відмінка множини *-і*, як фонетичний відповідник давнього **э*, успадкованого від форм знахідного відмінка множини субстантивів давніх **-jō*-основ [12, с. 102], простежене в говіркових групах східної діалектної зони обстеженої території, особливо активно вживане в південній частині ареалу: *кóн'і булі^е низдáли в й'их, такі кóн'і корóс'т^аави, кóн'і булі мусóво / бо тре го^ррати / ну і корóва в кождого булá, кóн'і такі / шо мóна лижáти на й'их, кóн'і булі дорогі дúже*. У решті досліджуваних говірок великою продуктивністю при формотворенні аналізованої відмінкової позиції позначена флексія *-и*, появу якої, за С. П. Самійленком, можемо пов'язувати з індуктивним впливом форм знахідного відмінка множини колишніх основ на **-ō*- та **-ū*- [16, с. 130]: *кóни булі^е своїі, кóни вéл'ми хорóши в нас булі^е / так'е кóни / шо на всéйк'е силó, така дурóга / шо кóни тóпл'ац'а, тип'ер кóни / а то^д'і во^лáми ро^б'іли, був брат / то кóни заб'іли, тип'ер кóни вноч'і на хлив'і стоїáт' / в когó пáра / в когó йіднé / а перш кóни булі^е на пáши вноч'і / вноч'і гл'ад'іли, т'і^ей'і кóни лед^т по св'іту лáзили / ни булó на чому пáсти*.

В окремих західнополіських говірках простежено обидві словоформи називного відмінка множини іменника *кінь*, пор.: *кóни вночі пáслис'а, т'і^ей'і кóн'і вже аж тримт'ат' й'ихати* (Брідки Ст.), *вже булі^е кóни в д'ад^тма, ни раз ти кóн'і голóднийй стоїáли* (Олеськ Лбм.).

Говірки досліджуваного ареалу виявляють чимало особливостей в оформленні родового відмінка множини аналізованого субстантива. У східній частині обстеженої території поширені форми із закінченням *-ей*, що є фонетичною видозміною флексії *-ьи* (< **-ьjь*) родового відмінка множини іменників давніх вокалічних **-i*-основ [3, с. 82]: *д'в'і корóви / пáру кóнеї диржáли, йакі^й'і богáч:и / то тóже ни тримáли богáто кóнеї, д'в'і пáри запраж'ут' кóнеї / крут'ат' і так молóт'ат', трéба дóбре походи^ети кал'а т'і^х кóнеї / шоб мáти чи^ем роб'іти*. Народнорозмовна традиція зрідка зберігає м'якості кінцевого приголосного основи перед [e], ймовірно, за аналогією до відповідних форм інших відмінкових позицій: *двóйе кóн'ей і йеднá корóвка булá* (Великий Мидськ Кс.), *йак не мáл'і кóн'ей / то мáло хто тóго овсá с'й'ав* (Кам'янка Брз.). Фіксовані у західнополіських говірках і форми з наголошеним закінченням *-ей*: *овес с'й'али то д'л'а кóнеї* (Збураж Млр.), *биз кóнеї йак биз рук* (Полиці К-К.).

За живомовними свідченнями, при формотворенні родового відмінка множини іменника *кінь* велику продуктивність має ненаголошене закінчення *-ий*: *в нас булó трóйе кóниї, пáра кóниї булó ви'йзні^х / а пáра робóчих, кóниї ни булó тúта / вол'і^е, д'л'а кóниї / д'л'а корóв с'іно, кала кóниї вин вс'у жиз', скот'і^ну тримáли / бозáто / но йа до кóниї н'е // мойá пт'і^ц'а / св'і^ни / а йóго кóни*. Типове для фонетичної системи досліджуваних говірок явище часткового обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції могло сприяти розвитку наголошеної флексії *-ий*: *йак то вже хаз'ай'ін був / йідну солóму д'л'а т'і^х кóниї мав / ц'ілу з'і^ну на ти солóми / тико рéбрами свит'і^ли* (Вигнанка Лбм.), *тож ни т'іко йідні^е ми^е / мóже зо тр'і^ц:ит' фур булó т'і^х кóниї* (Губин Лк.).

Одним із чинників, що стримує «занепад закінчення *-ий* на користь *-ей*», дослідники вважають «здатність флексії виступати без кінцевого *-і*» [6, с. 209], пор. із говірок Західного Полісся: *д'л'а кóни с'й'ут' овес, тож кол'іс' тико кóни / а шо машин'і? / н'е / і тип'ер вже бáчили кóни пóвно, так і ночу'є кала т'і^х кóни, кóни то ни булó тогд'і^е / ни булó кóни своїйх / колхóзни, в нас ни булó кóни / булі^е коров'і^е / св'і^ни*.

Зрідка родовий відмінок множини іменника *кінь* оформлений за допомогою закінчення *-ий*: *тих кóн'ій і ни булó вéл'ми* (П'ятидні В-В.), *а йак биз кóн'ій хаз'айовáти* (Суськ Квр.), *ої / дóвго ни булó кóн'ій в нас* (Привітне Лк.). Форма *кóн'ій*, за спостереженням Л. М. Григірчук, «трапляється компактно тільки на лінії Володимир-Волинський – Луцьк, острівцями – на Наддністрянщині» [6, с. 211] і може бути позначена індукцією з боку форм із флексією *-і* знахідного відмінка множини іменників чоловічого роду давніх вокалічних **-jō*-основ [6, с. 214].

Як правило, у сполучі зі збірними числівниками, коли літературна норма передбачає

форму родового відмінка множини іменника, в окремих говірках досліджуваного ареалу простежено діалектні вияви, як-от: *дво́йе ко́н'ї було* (Холопичі Лк.), *за по́л'шчи то тримáли трóйе / чéтви́ро ко́н'ї* (Дорогиничі Лк.), *і по трóйе ко́н'ї було* (Хобултова В-В.), *дво́йе ко́н'ї було і ко́рoва* (Жовтневе В-В.), *чéтве́ро ко́н'ї запрага́йе / пán'ї с'ада́йе йіде аж в:арша́ву* (Лаврів Лц.). Можна простежувати фонетичне або ж аналогічне походження словоформи *кун'ї* в аналізованій відмінковій позиції. Форма із закінченням *-ї* визначає також специфіку родового відмінка множини іменників чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи у польській мові.

У кількох говірках південно-західної діалектної зони формотворення родового відмінка множини субстантива *кінь* позначене впливом відповідної відмінкової форми іменників давніх **-ї-основ*. Відповідно до флексії **-овъ* згідно з рефлексом етимологічного **o* фіксоване закінчення *-ів*, пор.: *мало́йу ни пуд^тхóдила до ко́н'ів / бойáлас'* (Губин Лк.), *мáли дво́йе ко́н'ів* (Жашковичі Ів.).

Живомовні свідчення іноді вказують на флексійну варіантність в окремо взятій говірці, пор.: *хоч до ко́неї ни мáли д'їла, д'їла ко́ниї овéс* (Надчиці Мл.), *тримáли дво́йе ко́ниї / корóву / овичóк з дэс'ати́ро було, було в ба́т'ка дво́йе ко́ни / роби́ти було чи́м* (Видраниця Рт.).

Давальний відмінок множини аналізованого іменника в більшості обстежених говірок, як і в літературній мові, представлений формою із закінченням *-ам*, що «сягає давньої флексії субстантивів колишніх **-jā-основ*» [3, с. 85]: *говéс ко́н'ам / а йачм'їн' сві́н'ам, кон'уши́ну с'їяли / потóм ко́н'ам* косіли, *дл'а ко́ниї тико с'їяли / овéс ко́н'ам* давали, *синокóси були́е свої́ / с'їно гриблї́е на зі́му ко́н'ам / корóви, ко́н'ам овéс дава́л'ї / шоб крéпш'ї бул'ї / шоб горáл'ї, овї́с бул'шинствó ко́н'ам* уже пудкорм'áйут.

Виразну діалектну специфіку в оформленні аналізованої відмінкової позиції виявляють передусім говірки північної та північно-західної діалектних зон, окремі говіркові групи центральної частини описуваного ареалу. Спорадично фіксовані форми давального відмінка множини іменника *кінь* із флексією *-ом*, поява якої у відмінковій формі субстантива з м'яким кінцевим приголосним основи може свідчити про вирівнювання за зразком твердої групи; відповідно до давнього *-омъ* давального відмінка множини іменників **-ō-основ* [14, с. 135]: *ко́н'ом* мо́лоли да дава́ли (Радове Зр.), *пон'ат'їя ни мáли с'їяти бурáк такó ко́н'ом* (Піща Шц.), *і л'уд'ом / і ко́н'ом* ва́жно було коли́с' (Білин Квл.), *с'їяли овéс / ко́н'ом / сві́н'ом* мо́лоли да дава́ли (Полиці К-К.). Форму *кун'ом* виявила також Л. І. Барановська в західнополіській говірці н. п. Луків [2, с. 65]. Більш продуктивні в окресленому ареалі словоформи з фонетично зумовленим варіантом *-ум* давнього закінчення, пор.: *ко́н'ум* овéс дава́ли, *ко́н'ум* і сві́н'ум мо́лоли, *упраж ко́н'ум / все трé* було купі́ти, *кон'уши́чу с'їяли / шоб ко́н'ум* було вкóсіти, *йак ко́н'а було йакé / то ко́н'ум / і воли́ йїли овéс, кусóк овса́ ба́т'ко за́вше с'їяв / шоб ко́н'ум* було / *а ше с'їчку дава́ли ко́н'ум / з овсо́м миш'éли*.

У говірці с. Брідки Ст. зафіксовано флексії *-ум* та *-їм* давального відмінка множини іменника *кінь*, пор. зі спонтанного діалектного мовлення: *хаз'áйн був / шо там казáти / вста́не^в вдóсвита / накóсит' корóви / бо т'їлна на хлив'ї / то ше і ко́н'ум* на нич хватáло, *трéба було ко́н'їм* овса́ / *с'їна настарáтис'а / голóдни ни будут' зимовати*.

Знахідний відмінок множини аналізованого субстантива у західнополіських і суміжних говірках «зберігає стару форму» із закінченням *-ї* (< **ē*) відповідної відмінкової позиції іменників давніх **-jō-основ* або має флексію *-и* (< **ы*) відповідно до форм знахідного відмінка множини колишніх основ на **-ō-* та **-й-* [3, с. 88]: *в сус'їди бра́ла ко́н'ї, пов'ів ко́н'ї пáсти, во́з'мемо ти ко́н'ї горáти / а вони́ так'ї сто́шчани / худї́йї, поки дой́де до варша́ви / то в трох м'їс'я́х ко́н'ї пе́ре^впрага́йе, на ко́н'ї / і в л'їс утека́ли, хто мав ко́ни / тої дóбре жи́в, забра́ли ко́ни і вóза, ко́ни тримáли / воли́ н'е, хóд'ат' ти сов'éти / м'їн'áйут' ко́ни, в нас був так'éї п'éт'їн'ка / пáс'ви́в ко́ни*. Спільними тенденціями формотворення позначені знахідний і називний відмінки множини в конкретній говірці, пор. зі спонтанного діалектного мовлення жительки с. Олеськ Лбм.: *пáсла корови́е свої́ / а в нас було корови́в / три́е корóви / о / то йа йїх пáсла / пон'їма́йїш / а сїстра́ прий́де хв'їро́йу мо́локо забирáти / а ше и трéба ко́ни* попáсти / *бо вони́е голóднийї тї́йї ко́ни / а тáпочкув ни бу́лу / тико бóси ходи́ли / а по^в л'їси ши́шк'é / то на ногáх так'é пудбо́йї булі́е / наривáли / так'é пудбо́йї страши́йї / шо и то бóсийї ходи́ти по^в ши́шкáх // прий́де сїстра́ старша́я / ну ше трéба ко́ни / з'їне / попáсти / ну дóбре // диві́лас' на тї́йї ко́ни* таї засну́ла / *а то сїстра́ трасé мене́ / з'їне / з'їне / де ко́ни / ни зна́йу де ко́ни / тїе спи́чи / йа и казáла тоб'ї ни спи́ // о-йої / на дрóботовому жи́тти тї́йї ко́ни / а жи́то вже ма́йут' ж'éти // зайши́л' / злáпала вона́ ко́ни / видé / а йа тўйу но́гу / вона́ замóтана́я / али йак торкну́ла / ну ни могу́ ітї́е / ни їду дáл'ше / повилá вона́ ко́ни в кош'éру / завилá тї́йї ко́ни і мўсила по мене́ ше ітї́е / отакé було*.

Спорадично знахідний відмінок множини аналізованого іменника оформлений за зразком родового відмінка множини, пор.: *ск'їко мо́на тїе́х ко́ни́еї мўчити / здав би і оч.ипі́вс'* (Вигнанка Лбм.). Живомовні свідчення жительки с. Вітоніж Рж. можуть вказувати на протилежний напрям дії аналогії, пор.: *пїадис'ат чи шéздис'ат ко́н'ї* було / *ко́лгóсп ко́н'ї* ни купувáв / *ко́н'ї* в л'удéї позабирáли / *в хаз'áйів*.

Кількома відмінковими формами, що однак не впливають на членування досліджуваного ареалу, позначений орудний відмінок множини субстантива *кінь*. У більшості обстежених говірок поширені структури із флексією *-ми*, первісно характерною для відповідних форм іменників давніх вокалічних **-ї-основ* та деяких основ на приголосний [14, с. 139]: *ни було́ за по́л'шчи ни комба́йна / ни машéни / все к'їн'ми, все к'їн'ми / ни було́ ни́яко́йї тéхн'їк'ї, в по́ли тре́ було́ к'їн'ми* роби́ти, *мене́ застáвили в колгóспи к'їн'ми* роби́ти, *пова́жно так йіде вже тейу бри́чк'їйу / ну / к'їн'ми*. Під впливом

наголосу та фонетичних закономірностей окремих говірок описуване закінчення може бути реалізоване у варіантові *-ми^е*: *кон'мі^е орали* (Годовичі Тр.), *лед' дойшли тїми кон'мі^е* (Нуйно К-К.), *зємн'у за пол'шчи бро'бл'єли кун'мі^е* (Мала Глуша Лбш.).

Ймовірно наслідки аналогічного вирівнювання за зразком відповідних словоформ іменників давніх **-jā*-основ відбивають форми орудного відмінка множини із флексією *-'ами*. Щоправда, такі діалектні утворення в досліджуваних говірках нерідко фіксовані поряд із формою на *-ми*, пор.: *к'он'ами бро'бл'али все / горали / все робіли к'ін'ми* (Топільне Рж.), *їа самá кун'ми^і їзд'їла / і ворала кон'амі^і* (Чаква Вл.).

Кінцевий [i] після губного збережений передусім у говірках східної діалектної зони досліджуваної території, пор.: *к'ін'мі^і те поле обробл'али, вун вже тїми к'он'мі^і руководів, к'он'мі^і горали, їзд'їл'ї кун'мі^і*. На продовження ареалу таких форм далі на схід вказують фіксації в середньополіських говірках, пор.: *ну 'кон'м'і їедут тудá* [5, с. 259].

Специфіку формотворення місцевого відмінка множини іменників чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи в обох мовних системах (і літературній, і діалектній) визначає флексія *-ax* відповідно до історично закономірного закінчення субстантивів давніх вокалічних **-jā*-основ, пор. живомовні свідчення: *їїдут' на к'он'ax / зимл'á двигтї^ет', с'їли по к'он'ax / вїо / тїко їїх і бачили*. У говірках центральної, північної та північно-західної діалектних зон описуваного ареалу простежено форми на *-ox*: *вин був на к'он'ox / робїв / нас цїле врємн'є, по к'он'ox і хаз'айїна ві'дно, думали / мáти по вс'ому бúde / і по к'он'ox / і по коровах / така бол'єз'.* «Зазначена флексія становить фонетичний розвиток закінчення колишніх **-j*-основ *-xъ*, вона виявилася впливовою й охопила іменники різних основ, тому що підтримувалася аналогією до форм давального відмінка множини на *-ом*» [14, с. 142].

Форм кличного відмінка множини субстантива *кїнь* у говірках описуваного ареалу не виявлено.

За живомовними свідченнями, на позначення великої свійської тварини, яку використовують для перевезення людей і вантажів, крім аналізованого іменника *кїнь*, уживані інші субстантиви, як-от: *кон'ака, к'он'а*. Граматична категорія роду цих іменників у досліджуваних говірках не співвідноситься зі статтю тварини, зазначені форми використовувані на позначення чоловічої статі. Нерідко такі субстантиви функціонують паралельно і можуть вільно взаємозамінюватися в діалектному мовленні.

Іменник *кон'ака* у «Словнику західнополіських говірок» Г. Л. Аркушина поданий із вказівкою на те, що це згрубілий варіант субстантива *кїнь* [1, с. 239], пор. з розповіді жительки с. Лапні Квл.: *булі^е к'они / а їаг же / та ше в минє була кон'ака / така добра / таї забрали ту кон'аку од минє / забрали кон'аку / а далї^е мин'ї такú монг'олочку ч'орну / такú / їак та пудвала / така назбїл'и / шо м'она було ногойю п'їрїступїти // їа їїду / а она стала і нїкуді^є / думайу / стїї / їа тїбї зробл'у / а їа гв'оз'да убї'ла в кї'ї / їак шмон'їла по тї*

кон'аци / так пушлá моїá кон'ака і бил'и ни натурїлас'а.

Проаналізований матеріал дав змогу простежити специфіку формотворення іменника *кон'ба* в західнополіських і суміжних говірках, пор.: *ко'н'акє була в чолов'їке в замїанах* (Велимче Рт.), *кун'ака була в нас* (Озеро Квр.), *в нас ни було кон'ак'ї* (Воротнів Лц.), *кон'аци давали овєс* (Литовеж Ів.), *ко'н'ака була / то ко'н'аци трєба дати* (Боровичі Мн.), *корову / то кон'аку / свїн'ї / отак'є тримали* (Суськ Квр.), *кажнїї хаз'айїн мав кон'акчу* (Видраниця Рт.), *ми^є з бат'ком кон'ак'ойу прїїїхали* (Забужжя Лбм.), *звозили збїж кон'ак'ойо* (Лапні Квл.), *ко'н'ак'ойу го'рє* (Білін Квл.), *по свїн'аци було / по кон'аци було* (Малий Порськ Квл.), *у хаз'айїна д'обриї в'їз / добра кон'ака / добра ўпраж на кон'аци* (Дольськ Лбш.), *у нас ни було кон'ак / хто мав / то кон'ак'ами одвозили ту сол'ому в ск'єрту* (Череваха Мн.).

Функціонування субстантива *кун'а* в досліджуваних говірках обмежене називним і знахідним відмінками однини, пор.: *їїдно к'он'а мáли* (Прип'ять Шц.), *в нас от зáра їє к'он'а їїднє / али кобї'єла пожирїбї'лас'а / то думайїм те лош'є тримати* (Зачернеччя Лбм.), *могу чо'лов'їка бат'ка було д'обре к'он'а / то забрали вноч'ї* (Цир Лбш.), *пошчї в к'ожнїї хáти к'он'а їє* (Більська Воля Вл.), *запражєш те к'он'а і скор'одїш* (Бережанка Гр.), *коровї тримáв / волї тримáв / пот'ом к'он'а купїв* (Великорита Млр.).

У говірці с. Жидче Пн., крім іменника *кїнь*, фіксовано субстантив *лошад'*, пор. відмінкові форми: *штїри корови в бат'ка було / пáра вол'їв / л'ошад' була / овєчки були / свїни // обробл'али по'ле / вручнїїу вс'о робїли / л'ошад':у / волáми / л'ошад'áми*.

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження. Парадигму іменника *кїнь* у західнополіських і суміжних говірках вирізняє розгалужена флексійна система, позначена варіантністю закінчень, що при функціональній ідентичності можуть бути вживані паралельно. Більшість опрацьованих морфологічних явищ – інновації фонетичного та аналогічного походження. Відзначено помітну продуктивність фонетично видозмінених давніх флексій в окремих відмінкових позиціях іменника.

Перспективу дослідження вбачаємо в потребі вивчити специфіку формотворення субстантивів давніх вокалічних **-j*-основ у західнополіських і суміжних говірках.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Гр. – Горохівський, Ів. – Іваничівський, К-К. – Камінь-Каширський, Квл. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, Лбм. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневицький, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький.

Рівненська область: Брз. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костопільський, Мл. – Млинівський, Рв. – Рівненський.

Брестська область (Республіка Білорусь): Млр. – Малоритський, Пн. – Пінський.

Список літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. А-Я. / Г. Л. Аркушин. – Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. – Луцьк, 2016. – 648 с.
2. Барановська Л. І. Деякі особливості говірки містечка Луків Луківського району Волинської області / Л. І. Барановська // Збірник студентських наукових праць Київського державного педагогічного інституту. – К., 1955. – Т. І. Істор.-філол. та педагог. науки, Вип. 1. – С. 59–75.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
4. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
5. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
6. Григірчук Л. М. Закінчення -ий родового відмінка множини іменників чоловічого та жіночого родів / Л. М. Григірчук // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 205–214.
7. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.
8. Зінчук Р. С. Давальний та місцевий відмінки однини іменників чоловічого роду в західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / гол. ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 1. – С. 51–57.
9. Зінчук Р. С. Орудний відмінок однини іменників давніх вокалічних *-ā, *-jā-основ у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / гол. ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – № 2. – С. 43–48.
10. Зінчук Р. С. Родовий відмінок однини іменників жіночого роду в західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Волинь філо-логічна : текст і контекст : Лінгвостилістика ХХІ століття : стан і перспективи : зб. наук. пр. / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 99–112.
11. Зубрицька М. І. Бойківська іменникова словозміна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / М. І. Зубрицька. – К., 1992. – 19 с.
12. Історія української мови. Морфологія / упоряд. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 539 с.
13. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
14. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.
15. Рябець Л. В. Словозміна іменника в говірках центральнополісько-середньодніпрянської суміжності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Рябець. – К., 1999. – 16 с.
16. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови : у 2-х част. / С. П. Самійленко. – К. : Рад. шк., 1970. – Ч. 1. – 233 с.
17. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів, 1957. – 254 с.
18. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. – К. : Знання України, 2003. – 126 с.

Зинчук Р.С.

Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки

ФОРМООБРАЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО КИНЬ ‘КОНЬ’ В ЗАПАДНОПОЛЕССКОМ И СМЕЖНЫХ ГОВОРАХ

Аннотация

На материале западнополесского и смежных говоров проанализировано формобразование существительного мужского рода с мягким конечным согласным основы и безударным окончанием во множественном числе. Отмечена высокая степень вариантности падежных формантов. Выявлены факторы влияния на существование диалектных отличий в исследуемой системе флексий. Специфику формобразования субстантива *кинь* ‘*конь*’ на диалектной почве определяют интенсивные процессы инновационного характера, в частности грамматическая аналогия и типичные для описываемого ареала фонетические закономерности. Указана производительность фонетически видоизмененных древних флексий в отдельных падежных позициях имени существительного. Расширена ареалогическая информация о словоформах субстантива *кинь* ‘*конь*’ в украинских говорах.

Ключевые слова: говор, формобразование, имя существительное, па-деж, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

Zinchuk R.S.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

FORM INFLECTIONS OF THE NOUN KИНЬ ‘HORSE’ IN WESTERN POLISSYAN AND ADJACENT PATOIS

Summary

The article sheds the light on the form inflections of a masculine noun with a soft final consonant in the stem and those with unstressed ending in plural form. The analysis has been done on the materials of Western Polissyan and adjacent patois. The author emphasizes a fairly high variability of case formants. The in-depth

analysis of the materials allows to elucidate the factors which caused and influenced the existence of dialectal diversities in the form inflection system of the phenomenon under consideration. It has been proved that the specific features of the noun *кінь* 'horse' form inflections on the dialectal background are caused by the innovative intensive processes in language, particularly it concerns the phenomena of grammatical analogy and typical for dialects phonetic laws. The emphasis is laid on the productivity of the phonetically modified old flexions in certain case positions of the noun. The article presents materials expanding areal information on the word forms of the noun *кінь* 'horse' in the Ukrainian patois.

Keywords: patois, form inflections, noun, case, flexion, grammatical analogy, phonetic innovation.